

“WERKLIEDEN VAN ALLE STANDEN,
LAAT U NIET MEER GEBRUIKEN ALS
ELLENDIGE WERKTUIGEN”¹

Pol Van Loo (1813-1866),
flamingant en militant

Gaëtan Regniers

Journalist, militant, klerk, toneelauteur, grappenmaker: Pol Van Loo was een man met veel gezichten. In 1857 en de daaropvolgende jaren was hij een sleutelfiguur in de arbeidersbeweging die in Gent vorm kreeg. Met sterke familiale wortels in de ambachtswereld van het Ancien Régime belichaamt Van Loo de overgang naar de moderne vakbeweging, waar hij samen met o.a. de jonge student Emiel Moyson de arbeiders met raad en daad bijstond. Van Loo was een durfal, maar verbrandde zich aan een dossier van onderzoeksjournalistiek, waarna een veroordeling hem in 1861 letterlijk naar de uitgang duwde. Om een gevangenisstraf te ontlopen, vluchtte Van Loo naar Frankrijk waar hij vijf jaar later in anonimiteit overleed.

¹ [P. Van Loo], De wet op de samenspanning in de katoen-nyverheid. Meeting van 23 oktober 1859. Gent, [1859], p. 5.

De eerste industriële vakbewegingen van België ontstonden in 1857 in en rond de Gentse katoenfabrieken, waar wevers en spinners zich respectievelijk organiseerden als de 'Broederlijke Weversmaatschappij van Gent' (beter bekend als Broederlijke Wevers) en de 'Maatschappij der Noodlijdende Broeders' (Noodlijdende Broeders).² In het historisch onderzoek kon de negentiende-eeuwse Gentse arbeidersbeweging op heel wat aandacht rekenen. In de jaren 1950 en 1960 werd onder impuls van Jan Dhondt en diens discipelen pionierswerk verricht en stond het onderzoek in het teken van de militant.³ In de jaren 1990 was er vanuit een meer structuralistische optiek hernieuwde aandacht voor de Gentse arbeidersbeweging, met nieuwe benaderingen zoals prosopografie (Guy Vanschoenbeek) en collectieve actie (Gita Deneckere).⁴ Voor intermediaire figuren was er slechts zijdelings aandacht. In dit artikel definiëren we dit enigszins wollige begrip als volgt: militanten van de arbeidersbeweging die sociologisch gezien niet tot de arbeidersklasse zelf behoorden. Vragen die we proberen beantwoorden zijn: hoe verhielden deze intermediairen zich tot de leiders c.s. de rank-and-file van de arbeidersbeweging, en waaruit bestond hun bijdrage aan de arbeidersbeweging? De autonomie van de arbeidersbeweging als een beweging van en voor arbeiders en de rol van de intermediairen is eerder in vraag gesteld maar blijft een onopgeloste kwestie.⁵ Dit artikel is een bijdrage aan dit debat en is opgebouwd rond Pol Van Loo,⁶ een cruciale figuur in periode 1857-1861, de aanvangsjaren van de georganiseerde Gentse arbeidersbeweging. De belangrijkste bron voor de beginperiode van de Gentse arbeidersbeweging is *Een vriend der waarheid* uit 1881. Dit anonieme pamflet is een apologie van Francies Bilen en Jan De Ridder, de eerste leiders van de Gentse textielvakbonden die er hun beleid tijdens de periode 1857-1866 verdedigden.⁷ Na de vermoedelijke

² Het begrip 'industriële vakbeweging' laat zich moeilijk definiëren. Geschoolde arbeiders, zoals typografen, kenden al eerder beroepsorganisaties. Zie: L. Peiren, *De kinderen van Gutenberg. Geschiedenis van de grafische vakbeweging in België vóór 1975*. Brussel: 2006, pp. 98-106.

³ Diverse beknopte biografieën zagen het licht: J. Dhondt, 'Un militant gantois de la première internationale'. In: J. Dhondt, *Machten en mensen. De belangrijkste studies van Jan Dhondt over de negentiende en twintigste eeuw*. Gent, 1976, pp. 343-385; D.E. Devreese, *Nog voor de Eerste Internationale: socialist en flamingant. Franciscus "Kapneus" Bilen (1819-1881)*; D.E. Devreese en R. Vanlandschoot, 'Bilen, Franciscus', *Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse beweging*, Tiel, 1997, p. 497; D.E. Devreese, 'Een vergeten Gents arbeidersleider uit de vorige eeuw, Jan Seranne.' *Voorlichtingreeks Oostvlaams verbond van de kringen voor geschiedenis*, 5 (1968), pp. 1-20.

⁴ G. Vanschoenbeek, *Novecento in Gent. De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*. Antwerpen/Baarn-Gent, 1995; G. Deneckere, *Sire, het volk mort. Sociaal protest in België (1831-1918)*. Antwerpen-Gent, 1997.

⁵ Zie o.m. G. Deneckere, *Sire het volk mort*, p. 159; G. Vanschoenbeek, *Novecento in Gent*, pp. 14-15.

⁶ Officieel 'Paul', maar de meeste eigentijdse bronnen hebben het over 'Pol', daarom houden we hier deze schrijfwijze aan.

⁷ Over het pamflet, zie: G. Vandamme en G. Regniers, 'Een vriend der waarheid. Pioniers schrijven geschiedenis of het verhaal van Frans Bilen en Jan Deridder,' *Gandavum*, IX (2004), pp. 5-8; H. Strijpens, 1881: een vriend der waarheid? Een andere kijk op het basisdocument voor de Belgisch-socialistische geschiedschrijving en de Vlaamse beweging. Aalst, 1999.

auteurs Bilen en De Ridder, is Pol Van Loo in *Een vriend der waarheid* de naam die het vaakst aangehaald wordt, méér dan Emiel Moyson, wiens nagedachtenis tot op vandaag verder leeft in de socialistische arbeidersbeweging. Aan de hand van ego-documenten, archiefmateriaal en krantenartikelen reconstrueren we de biografie van Pol Van Loo en confronteren dit materiaal met de bestaande inzichten over de vroege Gentse arbeidersbeweging.⁸

1. Meeting tegen vrijhandel

1857 is het canonicke geboortjaar van de Belgische arbeidersbeweging. De aanleiding tot de oprichting van vakbonden door Gentse wevers en spinners was een omstreden vrijhandelsakkoord dat de regering wilde afsluiten en waar het patronaat fel tegen gekant was omdat het hun concurrentiepositie danig zou verzwakken. Het waren dan ook de Gentse textielabrikanten die het voortouw namen. In december 1856 werd elke zondag vergaderd in het Café du Nord (op de Vrijdagmarkt, waar zich nu Ons Huis bevindt). Elke fabriek vaardigde een delegatie van twee klerken en twee arbeiders af. De vergaderingen mondden uit in een massameeting in het Spiegelhof aan de Nieuwe Wandeling. Via aankondigingen in verscheidene kranten werden fabrikanten, constructeurs, kooplui en arbeiders uitgenodigd om op zondag 4 januari 1857 de meeting bij te wonen. Er dagen in totaal zo'n vier à vijfduizend arbeiders, bedienden en meesterknechten op, het feit dat de patroons hun arbeiders de facto verplicht hadden om aanwezig te zijn is daar niet vreemd aan.⁹ De opeengepakte massa luistert naar een uiteenzetting over het sturen van een petitie naar de Kamer van Volksvertegenwoordigers, een beproefd actiemiddel. De petitie zal de daaropvolgende weken in verschillende fabrieken ter ondertekening liggen. De tekst richt zich rechtstreeks tot Leopold I en is opgesteld vanuit het perspectief van de arbeiders, en niet van de fabrikanten die de pen vasthielden: “Waerachtig, Sire de werker lijdt, (...) sinds tien volle jaren, dat de woelende staetkunde over gansch Europa de grondvesten bedreigt, is Uwe Majesteit ooggetuige van het grenzeloos geduld welk de werker aen de dag heeft gelegd om den noodstrijd te doorworstelen die hem (...) in zijne heiligste belangen en panden heeft getroffen.”¹⁰ Ook tijdens de meeting zelf hielden de eigenaars van de textielbedrijven zich op de achtergrond, het bureau van de meeting bestond uitsluitend

⁸ Eerder verscheen een beknopte biografische nota: N. Wouters, ‘Van Loo, Pol’, in: Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse beweging, Tiel, 1997, pp. 1958-1959.

⁹ Een vriend der waarheid. Gent [1881], p. 6.

¹⁰ Avanti, Een terugblik: bijdrage tot de geschiedenis der Gentsche arbeidersbeweging. Gent, 1930, p. 147; *Journal de Gand*, 31 december 1856 en 6 januari 1857; *Messenger de Gand*, 6 januari 1857; *Broedermin*, 5-6 januari 1857.

uit klerken van de textiel fabrieken, onder het voorzitterschap van de 43-jarige Pol Van Loo.¹¹ De kantoorbediende zette er de mogelijke negatieve gevolgen van het handelsakkoord voor de arbeiderslonen uiteen. “Hij begon met te zeggen dat in geval de vrijhandel doorging, wij zouden gebracht worden op den zelfden voet als de Engelsche werklieden en bijgevolg dat wij ons zouden moeten vergenoegen met de kleine winst van 6 tot 7 schellingen, gerekend op 8 tot 9 franks in België”, herinnert *Een vriend der waarheid* zich.¹² Volgens Pol De Witte¹³ zou de klerk, Van Loo dus, zich ‘verstout hebben’ om de werklieden uiteen te zetten hoeveel winsten de fabrikanten jaarlijks boekten, waarna hun klaagzangen over Engelse concurrentie bij de arbeiders op nog weinig sympathie konden rekenen.¹⁴ Voor de petite histoire: de vader van Pol De Witte werkte als spinner bij Hooreman, ook de werkgever van Van Loo. Volgens nog een andere bron zou Van Loo het in zijn toespraak niet enkel gehad hebben over de Engelse arbeiders, maar ook over de Trade Unions, die hij het publiek als voorbeeld voorhield. Van Loo “legde nog al duidelijk de verenigingen der Engelsche werklieden, hun doel en streven, uit. Wat het inzicht van den redenaar mocht zijn, weten wij niet, maar dit is zeker, dat door die redevoering het eerste denkbeeld bij onze werklieden opkwam eene weerstandskas te stichten.” De auteur van dit stuk proza? Edward Anseele, die in zijn geromantiseerde biografie van Emiel Moyson eigenhandig de geschiedenis van de Gentse arbeidersbeweging herschreef. Anseele gaf later toe dat hij zich onder meer op het pas verschenen *Een vriend der waarheid* baseerde, maar hij zet het verhaal hier duidelijk naar zijn hand.¹⁵ De conclusie in het narratief van Anseele is glashelder: het initiatief van de fabrikanten zou als een boemerang in hun gezicht zijn teruggekeerd: “En zoo deed eene beweging, door de fabrikanten in het leven geroepen, eene andere ontstaan onder de werklieden (...).”¹⁶ Verderop in de roman kenschetst hij Pol Van Loo als iemand “die naar het volk is overgekomen”, een duidelijke parallel met

¹¹ Zie o.m. : F. Dumortier, *Beknopte geschiedenis, der wevers*. Gent, 1901, p. 11 en P. Verbauwen, *Schetsen uit mijn leven*. Gent, 1925, pp. 27-28; G. Vanschoenbeek, *Novecento in Gent*, pp. 11-12.

¹² *Een vriend*, p. 6.

¹³ Pol De Witte (kleermaker en militant binnen de socialistische arbeidersbeweging, 1848-1929) groeide op in een arbeidersmilieu op de Blandijnberg, en was als jonge knaap getuige van het ontstaan van de arbeidersbeweging. Ook al noteerde hij zijn herinneringen pas in 1925, *De Witte's memoires* zijn door de band genomen verrassend accuraat.

¹⁴ P. De Witte, *Alles is omgekeerd. Hoe de werklieden vroeger leefden 1848-1918*. Leuven, 1986, p. 51. Het is goed mogelijk dat De Witte hier enkele zaken chronologisch verhaspelt. Enkele jaren later maakte Van Loo zich inderdaad vrolijk over de manier waarop de patroons de omvang van hun winst angstvallig probeerden geheim te houden: P. Van Loo, *De wet op de samenspanning in de katoen-nyverheid*. Gent, 1859, p. 8.

¹⁵ Zie: Oswald de Kerchove de Denterghem, *De werkstaking der Gentsche wevers in 1859. Herinnering van vroeger*. Gent, 1904, p. 56.

¹⁶ E. Anseele, *Voor 't volk geofferd*. Gent, 1906³, p. 131. Paul Verbauwen (1844-1926), een andere militant die een autobiografie publiceerde, plagieert dit fragment van Anseele op zijn beurt in zijn eigen *Schetsen* (p. 28) waardoor het een eigen leven ging leiden.

Emiel Moyson die het als burgerzoon opnam voor de arbeidersklasse.¹⁷ Volgens een niet te identificeren bron zou het nut van een beroepsvereniging op heel duidelijke wijze aan de arbeiders zijn voorgehouden: “Als de werklieden willen samenwerken, kunnen ze elke zondag kiekens eten en nog veel meer.”¹⁸ Dit wel heel wervende narratief wordt niet bevestigd door *Een vriend der waarheid* waar een “afgemartelde werkman” tijdens de bewuste meeting het woord neemt en de arbeiders pas nadien -naar analogie met de aanloop naar de meeting- vergaderingen beginnen te beleggen. Bovendien is bekend dat Ansele er niet voor terug deinsde om feit en fictie met elkaar te vermengen.¹⁹ Het blijft wel een feit dat Pol Van Loo nog voor de vakverenigingen van wevers en spinners formeel werden opgericht al in beeld was.

2. De ‘visfamilie’ Van Loo

Paul Theodore Eugène Van Loo werd op 18 februari 1813 geboren aan de Gentse Tichelrei, ten noorden van het stadscentrum.²⁰ Twee jaar eerder waren visverkoper Pieter Jan Van Loo (1782-1852) en kantwerkster Jeanne Françoise Hoste (1786-1848) gehuwd, Pol was hun tweede kind.²¹ In 1830 zou het gezin acht kinderen tellen. Alle drie Pols broers kwamen aan de kost als visverkoper, zus Francisca (°1822) was modiste, terwijl Marie Françoise (°1811) met een kleermaker trouwde. De Van Loos waren wat men toen aanduidde als ‘neringdoeners’, zelfstandige vaklui. Langs vaderszijde stamt Pol Van Loo af van een beroemd Gents geslacht

¹⁷ Ansele, Voor ‘t volk geofferd, p. 230

¹⁸ G. Vanschoenbeek, Mijnheer Emiel. De lotgevallen van een intellectueel in de arbeidersbeweging. Gent, 1988, p. 22.

¹⁹ Beyaert deconstrueert de roman in betogende en verhalende teksttypes: E. Beyaert, De wekkers van Vlaanderen. De traditie van de Vlaamse sociaal-kritische roman van 1848 tot 1980. Universiteit Gent (onuitgegeven doctoraatsverhandeling), 2021, pp. 203-244. Over Voor ‘t volk geofferd als mengeling van biografie en fictie, zie: Amber Kwanten, Emiel Moyson van socialistisch voorman tot romanpersonage. Voor ‘t volk geofferd van Edward Ansele onderzocht als biografie en historische roman. Universiteit Gent (onuitgegeven masterproef), 2021, pp. 33-37.

²⁰ Stad Gent – Bevolking, Geboorte-akten: 24-2-1813. Hendrik Strijpens signaleert dat er problemen zijn met de geboorte- en sterfdatum van Van Loo (H. Strijpens, 1881: een vriend der waarheid? Een andere kijk op het basisdocument voor de Belgisch-socialistische geschiedschrijving en de Vlaamse beweging. Aalst, 1999, p. 8). De verwarring die er over zijn geboortedatum bestaat, is onder meer terug te leiden op foutieve gegevens in het Gentse bevolkingsregister. De data die opduiken zijn uiteenlopend: °1816: G. Deneckere, Sire, het volk mort, p. 592, op basis van de gegevens uit het verhoor van P. Van Loo in Stadsarchief Gent – R, 333bis; 29-8-1834 - 13-8-1885: D.E. Devreese, Militanten rond de Eerste Internationale in België 1860-1880. Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1968, p. 29. Voor deze data gaat het om een naamgenoot, wiens bidprentje bewaard wordt in de Gentse universiteitsbibliotheek. De jaartallen 1834-1885 worden ook aangehouden in N. Wouters, ‘Loo, Pol van’, pp. 1958-1959 en in J. Puissant, ‘Van Loo Pol’, Le Maitron. Dictionnaire Biographique Mouvement Ouvrier Mouvement Socialiste (<https://maitron.fr/spip.php?article174771> laatste wijziging 13 december 2019).

²¹ J.F. Hoste was voor het huwelijk kantwerkster: Stad Gent – Bevolking, Huwelijksakten: 23-10-1811 (nr. 111).

van vis- en vleesverkopers. Zowel vader Pieter Jan als grootvader Jacobus (1755-1813) waren visverkopers.²² Meer nog: vanaf de veertiende eeuw monopoliseerden de Van Loos samen met nog een handvol andere families het ambacht van vlees- en visverkoper in het Groot Vleeshuis. Eind zeventiende eeuw behoorde 90% van de Gentse visverkopers tot het geslacht Van Loo. In de jaren 1860 maakten de Van Loos nog steeds de helft van de visverkopers uit. Het is pas rond de Eerste Wereldoorlog dat hun overwicht verdween.²³ Het is aannemelijk dat de corporatieve tradities of tenminste de herinnering eraan Van Loo hebben beïnvloed. Gegevens over de jeugd van Pol Van Loo ontbreken, dus we kunnen enkel een voorzichtig schets geven. Zijn vader trok in 1815 naar Brussel en het lijkt erop dat hij zijn gezin meenam naar de hoofdstad. De jonge Pol Van Loo genoot meer dan waarschijnlijk enkele jaren voortgezet onderwijs na de lagere school. Dit valt af te leiden uit het feit dat hij later zowel blijkt geeft van kennis van zowel het Frans als het Engels. Ten laatste vanaf 1846 was hij aan de slag als kantoorbediende, al moet de toen 33-jarige Van Loo op dat moment al een aantal jaar aan het werk zijn geweest.²⁴ Hoe en waarom hij in een textiel fabriek terecht kwam blijft een open vraag, familiaal had hij weinig banden met deze sector.²⁵ In 1852 was hij commies (klerk) en in 1857 was hij opgeklommen tot bestuurder van de spinnerij van Hooreman-Cambier aan de Muinkbrug.²⁶ Begin jaren 1850 woonde hij achtereenvolgens in de Sint-Pietersnieuwstraat, de Heuvelstraat (Overpoortstraat) en de Sint-Pietersvrouwestraat (Sint-Kwintensberg), allemaal adressen vlak bij de fabriek.²⁷ Die Sint-Pieterswijk vormde het epicentrum van de vroege Gentse arbeidersbeweging: de Broederlijke Wevers en Noodlijdende Broeders werden er opgericht en de arbeiders vergader-

²² De afstamming van Van Loo (in rechtstreekse lijn tot Janne Van Loo/Loe, °ca. 1365) komt aan bod in: J. De Vriendt, 'De Van Loo's van Gent, vleeshouwers van vader op zoon, van de 14^e eeuw tot heden', *Vlaamse Stam XIV* (1978), 3-4, pp. 129-144; zie ook: G. Schrans, *Vrijmetselaars te Gent in de XVIIIe eeuw*, Gent, 1997, pp. 338-341.

²³ H. Van Werveke, 'De Gentse Vleeshouwers onder het Oud Regime. Demografische studie over een gesloten en erfelijk ambachtsgild.', *Handelingen Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 1 (1948) p. 25; M. De Waele, 'De aristocraten van de middenstand. Beenhouwers en slagers in Gent (1850-1990)', *Tijdschrift voor Industriële Cultuur* 83 (2003), pp. 18-20. Over het Groot Vleeshuis en de nering van de vleeshouwers, zie: M. De Bleeckere, *Binnen de poorten van Gent*, Gent, 1999, pp. 131-133.

²⁴ Rogghé, *Gedenkschriften*, p. 35. In het bevolkingsregister staat hij ingeschreven als "kantoor-schrijver" (*Stad Gent – Bevolking, Bevolkingsregister 1847-1852*, 221 (5e wijk, 14): folio 91.

²⁵ Geboren in een familie van vis- en vleesverkopers was slechts één enkele verwant van Van Loo actief in de katoenindustrie. Franciscus Hoste, een oom langs moederszijde, was in 1827 katoendrukker.

²⁶ Sommige latere bronnen noemen hem daarom fabrieksdirecteur: E. Voordeckers, *Bijdrage tot de geschiedenis der Gentse pers. Repertorium (1667-1914)*. Leuven, 1964, p. 564. Er is overigens geen link tussen Pol Van Loo en de katoenfabrikant Jules Van Loo, zoals gesuggereerd in H. Strijpens, 1881: een vriend der waarheid?, p. 8.

²⁷ Voorheen woonde hij in de Cathelijnestraat en de Goudstraat, beide in zijn geboortebuurt de Waterwijk, tussen de Baudeloastraat en de Leie: *Stad Gent – Bevolking: Bevolkingsregister 1847-1856*, 1e wijk, boek J; idem, boek H. Volgens de Wegwyzer (p. 357) woonde hij in 1851 in de St.-Pietersnieuwstraat en het volgende jaar in de Heuvelstraat (p. 363).

den er in plaatselijke cafés en zaaltjes. Het is dan ook geen toeval dat veel militanten van het eerste uur, net zoals Van Loo, uitgerekend in deze buurt woonden.²⁸

3. Vlaamsgezind en toneelliefhebber

Het vroegste fysieke spoor dat we van Pol Van Loo terugvinden is zijn handtekening onder een petitie in juli 1847. Op initiatief van de flamingante arts Ferdinand Augustijn Snellaert (1809-1872) richtten de toneelverenigingen Broedermin en Taalyver en de Fonteïnisten zich tot het Gentse stadsbestuur met de vraag om hen elk 3.000 frank subsidie toe te kennen.²⁹ De lijst met ondertekenaars leest als een who's who van de Gentse toneelliefhebbers en flaminganten van die tijd: Hippoliet Van Peene, Philippe Kervyn de Volkaersbeke en Frans Rens zijn maar enkele van de handtekeningen op de petitie. Van Loo was niet enkel een toneelliefhebber, hij was actief lid van De Fontaine en schreef ook zelf voor het theater, met een voorkeur voor het lichtere genre. De rederijkerskamer voerde in 1843 zijn vaudeville *De Vryburger van Gent* op, een eenakter. Op 1 maart 1847 ging zijn “blyspel met zang in een bedryf” *De Verliefde Wapenbroeder* in première.³⁰ Vermoedelijk is hij ook de auteur van het volkse lied *Het standbeeld van Artevelde*.³¹ In 1848 wordt Van Loo benoemd tot werkend lid van De tael is gansch het volk. Bij die gelegenheid noemt men hem ‘letterkundige’.³² Ook van het Vlaamsch Gezelschap is Van Loo vanaf het begin in 1846 lid.³³ De kern van deze culturele en politieke vereniging bestond uit oudgedienden van De Tael is gansch het Volk zoals Jan-Frans Willems, Snellaert, Rens, Jules de Saint Genois en Prudens Van Duyse. Het Vlaamsch Gezelschap was voornamelijk samengesteld uit intellectuelen: advocaten, artsen, onderwijzers, journalisten, letterkundigen en studenten. Na enkele maanden telde

²⁸ G. Regniers *Wat willen zy, die dappere soldaten van 't werk? De Vroege Gentse arbeidersbeweging (1857-1875)*. Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 2003, pp. 37-38. Voor een levendige beschrijving van de wijk, zie P. De Witte, *Alles is omgekeerd*, pp. 11-47.

²⁹ Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen, Archief Snellaert F.A.S.: Brief Snellaert aan Gents stadsbestuur, 21 juli 1847

³⁰ P.M. Blommaert, *Geschiedenis der retorykamer: De Fontaine, te Gent*. Gent, 1847, pp. 94-95; *Belgisch museum voor de Nederduitsche taal- en letterkunde en de geschiedenis des vaderlands*, 1846: 448, 456. Het archief van De Fontaine heeft catalogi met zowel manuscripten als gedrukte toneelteksten, maar Van Loos werk is daar niet terug te vinden.

³¹ De tekst van het lied is ondertekend met de initialen ‘P.V.L.’ en is opgenomen in de Korte levensschets van Jacob Van Artevelde (1295-1345) van Lieven Everwyn [Jules Stecher] uit 1846. Voor de adaptatie van de Arteveldefiguur door de arbeidersbeweging, zie: G. Deneckere, ‘De resurrectie van Jacob Van Artevelde in de 19de-eeuwse Gentse arbeidersbeweging. Over het verlangen naar ‘de grote man’’. *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 50 (1996), pp. 155-187.

³² *De Eendragt*, 13-2-1848: 76.

³³ Dat wordt door journalist en boekhandelaar Willem Rogghé gesuggereerd in diens postuum gepubliceerde memoires: W. Rogghé, *Gedenkbladen*. Gent, 1898, p. 34. De oprichters van het *Vlaamsch Gezelschap* waren Frans Rens, F.A. Snellaert en J.F.J. Heremans.

het Vlaemsch Gezelschap naar verluidt al 300 leden, vooral van liberale strekking, maar ook lamennaisiaanse katholieken.³⁴ Toeval of niet, F.A. Snellaert was net als Van Loo de zoon van een visverkoper en Snellaert stond er bovendien om bekend niet afkerig te zijn van de arbeiderseisen. In het Gentse arbeidersoproer van 1839 zag hij bijvoorbeeld een heropstanding van het Vlaamse volk. “Een ding heeft mij tussen die wanorders genoeg gedaan; het is dat enige fabrieksgasten vijf charges van een eskadron kurassiers hebben uitgestaan en meester van het slagveld zijn gebleven”, schreef hij in een brief aan de Antwerpse dichter Johan A. De Laet. “Men legge het uit zo als men wil, ik zie er de herlevende volksgesest der Vlamingen in, dat gevoel van eigen kracht, ten tijde van Artevelde het enige steunsel onzer onafhankelijkheid.”³⁵

4. Een nachtelijk pistoolschot in 1848

Wanneer in februari 1848 in Parijs na hevige straatprotesten Louis-Philippe van de troon gestoten wordt en men de republiek uitroept, leidt dit ook in Gent tot ‘woelingen’. In maart komt het aan de Kouter tot samenscholingen en straatrellen met republikeinse inslag, waarbij twee doden vallen. In mei en juni heerst opnieuw onrust in de Gentse straten, maar ditmaal gaat het om arbeidersprotest. Via betogingen en petitie ventileerden de arbeiders hun ongenoegen over de hoge werkloosheidsgraad.³⁶ Vanuit de angst voor Franse annexatie neemt het Vlaemsch Gezelschap rond deze tijd stelling tegen de ontwikkelingen in Frankrijk. In een persoonlijke brief aan Charles Rogier verzekert Snellaert de minister van Binnenlandse Zaken van de loyaleit van de Vlaamse beweging: “Le sentiment national n’a pas fait défaut parmi les Flamands: dès les premières nouvelles alarmantes de Paris les membres de l’association flamande dite Vlaemsch Gezelschap à Gand, ont par une manifestation patriotique exprimé franchement l’opinion de tous ceux qui se ralliés au mouvement flamand”.³⁷ Het Vlaemsch Gezelschap richt zelfs een gewapend vrijkorps op. Van Loo, die tijdens zijn legerdienst ervaring met wapens had opgedaan, neemt hierbij het voortouw en dient zich spontaan aan als instructeur.³⁸ Van het stadsbestuur krijgt het Vlaemsch Gezelschap de toestemming om ‘exercitiën’ te houden in het Broodmagazijn, een stedelijke turnzaal aan de Lindenlei.

³⁴ A. Deprez, ‘Vlaemsch Gezelschap’, Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, Tiel, 1997, p. 3502.

³⁵ A. Deprez, Kroniek van Dr. F.A. Snellaert 1809-1972. Brugge, 1972, p. 51, 76.

³⁶ G. Deneckere, Sire, het volk mort, pp. 570-571; J. Dhondt, ‘Woelingen te Gent in 1848’, in: J. Dhondt, Machten en mensen, pp. 604-616; zie ook: M. De Vroede, J. Kuypers & C. Heymans, ‘De Vlaamsche reacties op de Februari-omwenteling van 1848’, Nieuw Vlaams Tijdschrift (1946-1947): p. 920.

³⁷ Brief van Snellaert aan Rogier, 6 maart 1848: A. Deprez, Kroniek, p. 91.

³⁸ In memoriam J.F.J. Heremans. 27 januari 1825-13 maart 1884. Gent, 1884, p. 10.

Heel erg ernstig lijkt het allemaal niet, de schutters moeten het als oefenmateriaal doen met een voorraad oude geweren en het vrijkorps was geen lang leven beschoren. Na het débacle van het Belgisch Legioen bij Risquons-Tout op 29 maart 1848 werd het irrelevant en doofde uit.³⁹ De republikeinse beweging die zich in maart 1848 liet gelden had banden met de Société Huet, een discussiegroep van intellectuelen met als leidende figuren de historicus Henri Moke (1803-1862) en filosoof François Huet (1814-1869),⁴⁰ die droomden van een republikeinse revolutie. Leden van de Société, waaronder Moke en Huet zelf, hadden een intekenlijst geopend ten voordele van de gekwetste Parijse opstandelingen, wat niet iedereen hen in dank afnam. In de nacht van 13 op 14 maart werden de huizen van zowel Moke als Huet door anti-republikeinen belaagd. De *Gazette van Gent* berichtte: “Het gerucht loopt in de stad, dat (...) een handvol ellendigen, de onlusten te baet nemende, die onze stad ontroerden, de vensters verbyzeld hebben van twee hoogleeraren onzer hoogeschool, tegen hen de zonderlingste en hevigste scheldwoorden uitbrakende. Hunne grootse misdaed, in de oogen van die nachtelijke ruststoorders, die, zoo men ons verzekert, tot de maetschappij gezegd Vlaemsch Gezelschap, behooren, is van in het fransch te spreken en te schryven. Dit was ten minsten de zin der geroepen die deze bende geestdryvers, gedurende hunne wraekoefening uitbrachten.”⁴¹ Huet was op het ogenblik van de feiten niet thuis, maar bevond zich in zijn thuisland Frankrijk. Het incident was wellicht toevalliger dan de *Gazette* laat uitschijnen. Uit de omstandigheden van de ‘aanval’ blijkt het spontane en ondoordachte optreden van de nachtbrakers, op weg naar huis van een “lustig avondmael, waer Bachhusnat een weynig te veel gevloeyd had.”⁴² Frans Rens, de voorzitter van het Vlaemsch Gezelschap, reageerde in de *Gazette van Gent* op de beschuldigingen. Hij veroordeelt de incidenten, maar ontkent niet dat er leden van het Vlaemsch Gezelschap bij betrokken waren. De negatieve publiciteit voor het Gezelschap schuift hij in de schoenen van de daders zelf. “By het werpen van eenen strengen blaem op hen die een zoo berispelyk gedrag hebben kunnen houden, zooveel dit gedrag aen leden des Gezelschaps kan worden toegeschreven, verklaert

³⁹ W. Rogghé, *Gedenkbladen*, pp. 67-68; in juni 1848 hadden gelijkaardige militaire oefeningen plaats buiten de Sassepoort, onder leiding van een voormalige korporaal die nadien gearresteerd werd wegens poging tot oproer: G. Deneckere, *Sire, het volk mort*, p. 571.

⁴⁰ E.C. Coppens, ‘La société Huet. Tussen revolutie en reactie.’, *Handelingen Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, XXVI (1972), pp. 131-139. C. Verbruggen en G. Deneckere, ‘Sociaalliberalisme tussen wetenschap en maatschappij: het engagement van Gentse academici en hun denktranks tijdens de lange negentiende eeuw.’ In: J. Kerremans, P.Laroy & W. Prevenier (red.), *35 Jaar Erfgoedbeleid/35 Jaar Liberaal Archief*, Gent, 2016, pp. 118-119.

⁴¹ *Gazette van Gent*, 19 maart 1848.

⁴² *Den Vlaming*, 28 april 1848. Het blad is uitgesproken katholiek en Vlaamsgezind: E. Voordeckers, *Bijdrage tot de geschiedenis der Gentse pers*. Repertorium (1667-1914). Leuven, 1964, pp. 500-503; E. Coppens, ‘La société Huet’, p. 141.

dit gezelschap dat het niet verantwoordelijk kan worden gesteld voor hetgeen buiten zyne zittingen geschied.” De verantwoordelijken bevonden zich dus wel degelijk in het kamp van het Vlaemsch Gezelschap, en Pol Van Loo was één van de heetgebakerde flaminganten die lelijk tekeer was gegaan tegen de professoren. Partners-in-crime waren onder meer de letterkundige Jakob Heremans en Charles Teirlinck. Het proces van het nachtelijke charivari, of het “schominkel” (zoals de *Gazette* het noemde) liep met een sisser af. De politierechtbank sprak de verdachten op 27 april vrij.⁴³ Tijdens de zitting ontstond er even commotie toen een getuige beweerde tijdens de bewuste nacht pistoolschoten gehoord te hebben. Ondanks het feit dat de rechtbank hier niet op inging, waren er wel degelijk schoten gelost. Een halve eeuw later onthult Willem Rogghé in zijn mémoires: “Bij Sint-Baafskerk gingen zij bij professor Huet, onder luid geroep, de ruiten inslaan, om vandaar hetzelfde te gaan verrichten bij professor Moke op de Steendam, terwijl een van den hoop, Paul Van Loo, onderweg met een pistool een lantaarn aan stukken schoot.”⁴⁴ De blaam waar Frans Rens naar verwees zal wel symbolisch geweest zijn of gericht op het sussen van de publieke opinie. Voor Van Loo had het incident in elk geval weinig gevolgen: in maart 1850 werd hij verkozen tot penningmeester van het Vlaemsch Gezelschap.⁴⁵ Toen het Willemsfonds in februari 1851 werd opgericht, behoorde Pol Van Loo tot de stichtende leden.⁴⁶ De basis van het Fonds bestond uit leden van De Tael is gansch het Volk en het Vlaemsch Gezelschap. Een aantal oude bekenden van Van Loo werden bestuurslid, onder meer Serrure en Kervyn de Volkaersbeke.

Stilaan worden de contouren van het portret van Pol Van Loo zichtbaar. Beroepshalve heeft hij het als telg uit een visverkopersfamilie tot bediende in de textielnijverheid geschopt, in zijn vrije tijd is hij een liefhebber van theater en schrijft zelf komische stukken. Politiek behoort hij tot die tak van de Vlaamse beweging die oor heeft naar de arbeiderseisen, zonder evenwel sympathie te hebben voor de republikeinse idealen, daar was hij te anti-Frans voor. Van Loo lijkt over een impulsief temperament beschikt te hebben en kon een gezelschap animeren. Hij was duidelijk iemand waar men zich niet mee verveelde. “(...) wij [hadden] nog een zeer guitigen makker aan Paul Van Loo”, herinnert Willem Rogghé zich. “Bij menig avondpartijtje bracht hij ons in de beste luim met zijne liedjes in Gentsch dialect; ofschoon van weinig letterkundige beteekenis, waren zij doorgaans zoo geestig van

⁴³ A. Deprez, Kroniek, p. 93; *Den Vlaming*, 28 en 30 april 1848; *Gazette van Gent*, 30 april 1848.

⁴⁴ W. Rogghé, Gedenkbladen, pp. 69-70.

⁴⁵ *De Eendragt*, 10 maart 1850, p. 84.

⁴⁶ Van Loo bleef lid tot 1854: Liberaal Archief – Willemsfonds (1.6.1 leden), Jaarboek 1854, p. 17. Zie ook: J. Thyssens en H. Van Velthoven, 150 jaar Willemsfonds. Gent, 2002, p. 68. In de jaren 1870 duikt Van Loos broer Gustave (1830-1878, vleeschouwer en visverkoper) op in de ledenlijsten.

opvatting en zoo wel van volkszout doordrongen, dat het ons telkens eene kermis was wanneer hij met een nieuw opkwam.” Een van die kluchten was de Klacht van Raene De Cock, gebaseerd op een alom gekende groothandelaar in beer in de wijk Heilig Kerst. Een eerder ‘platte’ anekdote, maar “in zijn trant, was het een echt meesterstukje.”⁴⁷

5. Journalist

Enkele maanden na het incident met het nachtelijk pistoolschot richt Van Loo samen met Hippoliet Van Peene en Eduard Michels⁴⁸ het anti-republikeinse weekblad *De Draek* op, waarvan het eerste nummer op 18 juni 1848 verschijnt. Door het afschaffen van het dagbladzegel (een belasting op kranten) verschijnen er voor het eerst op geregelde basis Nederlandstalige kranten en andere periodieken. *De Draek* is een allusie op de vuurspuwende draak die ooit torende op het Belfort, op de voorpagina van de krant afgebeeld terwijl ze een ‘domper’ (een katholiek) en een republikein (met een Frygische muts) verscheurt. De politieke oriëntatie van het blad valt terug te leiden op twee pijlers: liberaal en volksgezind enerzijds, grondwettelijk en ‘monarchael’ (koningsgezind) anderzijds. De verbinding tussen beide overtuigingen is gebaseerd op de idee dat de monarchie de enige passende staatsvorm is bij de liberale grondwet. Het ontstaan van de krant staat volledig in het teken van de Franse februarirevolutie: “In Frankryk mag het republikeinsch grondstelsel leefbaer geboren zyn, in Belgie zou het altyd maer eene ellendige misdragt zyn die dood zou ter wereld komen. Eene republiek ware er de eerste stap tot eene vereeniging aen Frankryk, de vernietiging onzer onafhankelykheid en onzer nationaliteit.”⁴⁹ In een van de eerste nummers wordt bovendien fel van leer getrokken tegen de ‘volksvrienden’, onder wiens vermeende invloed de onrustige arbeidersmassa stond.⁵⁰ *De Draek* had enkele stokpaardjes, zo komt het geschimp op Huet en Moke in bijna elke editie terug (occasioneel kwam ook het incident met de gebroken ruiten nog eens ter sprake).⁵¹ De artikelen in *De Draek* zijn anoniem

⁴⁷ W. Rogghé, *Gedenkbladen*, pp. 82-83.

⁴⁸ E. Michels (1823-1881): journalist, literator en ambtenaar; zijn eerste roman werd in 1847 bekroond door het *Vlaemsch Gezelschap*: I. Von Düringsfeld, Von der Schelde bis zur Maas. Das geistige Leben der Vlamingen seit dem Wiederaufblühen der Literatur. Leipzig, 1861, Band II, p. 114; E. Voordeckers, *Bijdrage*, pp. 154-155.

⁴⁹ ‘Leest en oordeel’: *De Draek*, 18-6-1848, p. 1-2.

⁵⁰ Philippe Kervyn de Volkaersbeke, Van Loo’s medebestuurder in het Vlaemsch Gezelschap, rekende rond deze tijd op cynische wijze af met de revolutionairen van 1848 in zijn boekje ‘Lao-Tseu ou l’histoire du académie du six-six’. Zie: P. Schoentjes, ‘De lach van die ellendige stenen’ Franstalige schrijvers in Gent, klem tussen Belfort en begijnhof, in: M. Daane en D. Leyman, *Gent, de dubbelzinnige*. Amstelveen, 2000, pp. 28-31.

⁵¹ *De Draek*, 2-7-1848: 2.

of in het beste geval ondertekent met een initiaal, een bewuste keuze om satire bot te kunnen vieren.⁵² We gaan ervan uit dat Pol Van Loo achter het letterteken ‘V.’ schuilgaat.⁵³ De rode draad in zijn artikelen zijn het geschimp op republikeinen (“met de penningen”, een nauwelijks verholen verwijzing naar Hippolyte Metdenpenningen), maar ook stukken met antiklerikale inslag. Van Loo is gekant tegen de politieke invloed van de Kerk, maar antigodsdienstig is hij niet. Ook de arbeiderskwestie was een van zijn stokpaardjes, en hij schoot met scherp op zogenaamde volksvrienden als Huet en Spilthoorn: “Gy noemt u volksvrienden, gy, hoogmoedige nulliteiten! die te fier zoudt zyn de weerige hand van een ambachtsman te drukken; gy, die zyn gezelschap vlugt, als waert gy bevreesd u te encanailleren; gy, die u uit den kant mykt, opdat de geur van zyn werkkleed den parfum van uwe kazak niet zou bederven.”⁵⁴ Dat hij een decennium later nog een stap verder gaat, een lans breekt voor vakorganisaties en onomwonden stelt dat “niemand in staet is van de werkende klas te redden als de werker zelve”⁵⁵ is niet zo vreemd voor iemand wiens voorouders tijdens het Ancien Régime generaties lang functies uitoefenden in de ambachten.⁵⁶

6. Militant

Aan de vooravond van de meeting waar we dit artikel mee begonnen is Pol Van Loo een 43-jarige bediende in een spinnerij met een achtergrond in de post-corporatieve wereld van de Gentse beenhouwers en visverkopers. Hij is een archetypische cultuurflamingant, maar ook een anti-republikein die ervaring had in de polemische journalistiek zoals die toen bedreven werd. Iemand die al jaren in een katoenfabriek werkte en wellicht door het vertrouwen dat hij genoot voorzitter werd van de commissie van fabrieksklerken en in die hoedanigheid de meeting in goede banen leidde.

“Wat het inzicht van den redenaar mocht zijn weten wij niet, maar dit is zeker, dat door die redevoering het eerste gedacht bij onze werklieden opkwam eene weerstandskas te stichten”, klinkt het in de geromantiseerde versie van Anseele.⁵⁷

⁵² *De Draek* opteerde ervoor om artikelen anoniem te publiceren, maar de identiteit van de auteurs was wel bekend bij de redactie (*De Draek*, 1-10-1848).

⁵³ De duidelijkste aanwijzing hiervoor is dat hij hetzelfde initiaal gebruikt in *Het Werkverbond* (zie verderop).

⁵⁴ *De Draek*, 9 september 1848

⁵⁵ P. Van Loo, *De wet op de samenspanning*, p. 7; G. Deneckere, *Sire, het volk mort*, p. 593.

⁵⁶ Ook politiek was de familie Van Loo goed vertegenwoordigd: J. Dambuyne, *Corporatieve middengroepen*. Gent, 2002, p. 310, 454, 526, 538, 798, 810, 817, 834. Zie ook: H. Balthazar, *Bijdrage tot de sociale geschiedenis van de Gentse hoge burgerij in het begin van de XXe eeuw en haar sociale oorsprong sinds de Franse tijd - (1914 - 1794)*. Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1960, p. 112 e.v.

⁵⁷ E. Anseele, *Voor 't volk geofferd*, p. 132.

Die weerstandskas was formeel een maatschappij van onderlinge bijstand omdat vakbonden de facto verboden waren door het zogenaamde coalitieverbod dat stamde uit de Franse tijd en dat het ‘samenspannen’ van werknemers om betere arbeidersvoorwaarden af te dwingen verbood. Voor zijn carrière was de meeting tegen het vrijhandelsakkoord en zijn betrokkenheid bij de spinnersvereniging geen goede zet. Volgens gegevens uit het Gentse bevolkingsregister werd Van Loo op 13 februari ontslagen.⁵⁸ De timing stemt overeen met wat er zich afspeelde tussen de meeting op 4 januari en de formele oprichting van de Noodlijdende Broeders in april 1857. Volgens *Een vriend der waarheid* belegden de spinners na de meeting eigenhandig vergaderingen in herbergen in de buurt van het Sint-Pietersplein. Van Loo verloor zijn betrekking in de spinnerij, de arbeiders hadden er -dixit Pol De Witte- een “knappe leider” bij.⁵⁹ Van Loo werd de secretaris en boekhouder van de spinners, die voor een groot deel analfabeet waren.⁶⁰ Het lijkt erop dat zijn vaardigheden -die hij eerder zowel beroepsmatig als onder meer bij het Vlaamsch Gezelschap- had ontwikkeld complementair waren met de noden van de spinnersvereniging. Wanneer de spinners zich formeel organiseren en statuten opstellen is het Van Loo die -letterlijk en figuurlijk- de pen vasthoudt. Enkele exemplaren zijn bewaard gebleven in het Gentse stadsarchief als onderdeel van een aanvraag tot erkenning als maatschappij van onderlinge bijstand. Het lidmaatschap werd beperkt tot de spinners “van een zeer goed en onberispelyk gedrag”. Hierin klinkt de echo van corporatieve tradities en een drang naar het afbakenen van de groepsidentiteit, maar het is wellicht ook deels ingegeven om de autoriteiten gunstig te stemmen.⁶¹

Tijdens het voorjaar van 1857 wisten de nieuwe arbeidersverenigingen bij een aantal fabrikanten loonsverhoging af te dwingen, met dank aan een vernuftige stakingsmethode. Maar dat succes was van korte duur. De procureur vervolgde de stakers en de leiders van de vakbewegingen voor inbreuken tegen het coalitieverbod. Voor de rechtbank werden zij bijgestaan door een indrukwekkende batterij van

⁵⁸ Stad Gent – Bevolking, Bevolkingsregister 1847-1856, 221, 5^e wijk, 14.

⁵⁹ P. De Witte, *Alles is omgekeerd. Hoe de werklieden vroeger leefden 1848-1918*. Leuven, 1986, p. 51. ‘Een vriend’ (p. 39) vermeldt dat Van Loo een tijdlang een zelfstandig beroep uitoefende, wellicht tijdens de periode na zijn ontslag.

⁶⁰ Amsab Gent, Archief Avanti, 22: interview met Jacobus Bilen, 27 februari 1914; P. De Witte, *Alles is omgekeerd*, p. 51.

⁶¹ SAG - O, 35/1: Brief van het bestuur van de ‘Noodlijdende door Noodlijdende geholpen’ aan Burgemeester en Schepenen, Gent 12 juni 1858. Zie: K. Pittomvils, ‘De Gentse maatschappijen van onderlinge bijstand in de eerste helft van de negentiende eeuw. Solidariteit, staking of segmentering?’, *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, 15 (1995), p. 449, 462

tien advocaten, waaronder Julius Vuylsteke, Karel Van Acker en Pieter De Baets. Bilen ontsprong as enige de dans, naar eigen zeggen “omdat hij niet geleerd was.”⁶²

In 1858 werd naar het voorbeeld van de wevers en spinners ook een organisatie van werktuigmakers ingericht, waar zowel Bilen als Van Loo actief bij betrokken waren.⁶³ Van Loos inbreng was niet enkel organisatorisch, maar ook inhoudelijk. Zo draagt de campagne tegen het beruchte coalitieverbod zijn stempel. Op 25 oktober 1859 maakte hij zijn opwachting op een meeting waar de afschaffing van de wet besproken werd, zijn eerste openbare optreden sinds de beruchte vrijhandelsmeeting.⁶⁴ Naar aanleiding van de meeting publiceerde Van Loo ‘De wet op de samenspanning in de katoen-nyverheid’, als antwoord op de negatieve berichten die in de *Messenger de Gand* en de *Nouvelliste* waren verschenen.⁶⁵ De kern van zijn betoog was erg lucide: “Wy zyn van gedachte dat de wet op de samenspanning der werklieden en meesters zou moeten afgeschafft worden om de eenvoudige rede, dat wy zeggen, wy hebben in het jaer des heeren 1830 gevochten om vry te zyn, de wet op de samenspanning belemmert die vryheid en zy is met den geest en den letter eenen onzin, en in volle wederspanningheid met onze zoo duerbare Grondwet.”⁶⁶ Vanaf 3 juni 1860 kon Van Loo zijn pen de vrije loop laten. Hij werd aangesteld als de redacteur van *Het Werkverbond*, het nieuwe weekblad van de gelijknamige federatie van Gentse arbeidersverenigingen.⁶⁷ “De opsteller was een bekwame schrijver, bekend met de werkhuzen en het fabriekwezen”, motiveert *Een vriend der waarheid* de aanstelling van Van Loo. Op basis van de artikels die ondertekend zijn met ‘V’, het kenteken dat hij ook gebruikte bij zijn bijdragen in *De Draek*, kunnen we een aantal van de stukken die Van Loo schreef identificeren. Een van zijn stokpaardjes die in *Het Werkverbond* uitvoerig aan bod komen, is de werkrechtensraad. Deze arbeidsrechtbank avant-la-lettre had bevoegdheid in allerlei arbeidsconflicten en was tot 1859 enkel samengesteld uit patroons. In 1860 waren arbeiders voor het eerst verkiesbaar, maar arbeiders hadden geen automatisch stemrecht.⁶⁸ Van Loo

⁶² Een vriend, p. 20.

⁶³ Een vriend, pp. 30-32. L. Peiren, *Ijzersterk: de geschiedenis van de Vlaamse metaalindustrie*. Gent, 2018, pp. 163-165.

⁶⁴ *Nouvelliste de Gand*, 19 en 24 oktober 1859; *Gazette van Gent*, 24-25 oktober 1859; L. Depaepe, *Geschiedenis van de Gentse arbeidersbeweging (1839-1875)*. Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1965, p. 101.

⁶⁵ Een vriend, p. 30.

⁶⁶ P. Van Loo, *De wet*, p. 6; G. Deneckere, *Sire, het volk mort*, p. 592.

⁶⁷ Avanti, Een terugblik, pp. 200-205, 240, 247-248; L. Wils, ‘Werkverbond, het’, *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt, 1997, pp. 3685-3686; D. Deweerdt, *De Gentse textielbewerders*, pp. 160-162, 168; M. Oukhow, ‘Pers en propaganda (1854-1876)’, in: J. Dhondt (red.), *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging*, Antwerpen, 1960, p. 262; E. Voordeckers, *Bijdrage*, pp. 564-566; E. Ansele, *Voor ’t volk geoffers*, p. 315

⁶⁸ Voor de voorwaarden verbonden aan stemrecht, zie: N. Bracke, *Bronnen voor de industriële geschiedenis: Gids voor Oost-Vlaanderen (1750-1945)* (Gent, 2000), pp. 248-249.

was kandidaat bij de eerste verkiezing van de hervormde werkrechttersraad en haalde er één stem minder dan Jan De Ridder, de voorzitter van de Broederlijke Wevers had 69 stemmen gekregen. Geen van beiden was overigens verkozen.⁶⁹

Het Werkverbond was zijn tijd vooruit. Nederlandstalige kranten waren nog een relatief recent fenomeen, zich richten tot een arbeiderspubliek was nog gedurfd. ⁷⁰ Tijdens haar eerste jaargang zou de krant 500 abonnees hebben geteld en daarbovenop een duizendtal losse nummers verkocht hebben, wat wellicht een overschatting is van het reële verkoopsijfer.⁷¹

7. 1861, annus horribilis

In 1861 maakt de Gentse arbeidersbeweging een crisis door. In april loopt een staking bij Parmentier-Van Hoegaerden aan de Nieuwe Vaart uit de hand. De staking was enkele weken eerder spontaan uitgebroken op initiatief van leden van de Broederlijke Wevers, die evenwel op eigen houtje handelden. Wanneer de staking blijft aanslepen en de fabriek nieuwe wevers van buiten de stad haalt om de productie te hernemen radicaliseren de stakers en enkele heethoofden willen de fabriek bestormen. Een poging van advocaat Van Acker om te bemiddelen tussen de wevers en de fabriekseigenaar blijft zonder resultaat. Ondertussen worden zowel De Ridder als Bilén door de stakende wevers aangemaand tot actie. Het discours van de arbeidersleiders om de rust te bewaren en binnen de grenzen van de wettelijkheid te blijven valt op een koude steen. Wanneer de fabriekseigenaars tijdens een betoging worden aangevallen en het tot een treffen komt tussen de woedende menigte en de politie is het hek van de dam. Aan de vooravond van de ‘Slag bij de Grasfabriek’ was De Ridder door enkele van zijn bestuursleden gedwongen geweest een algemene vergadering bijeen te roepen waar hij kop van jut was. Ook tijdens de dagen na het oproer slagen de leiders van spinners en wevers er niet in om hun gezag te herstellen terwijl het in de stad onrustig blijft. Enkele dagen na het oproer dicteren een groep wevers een brief. Pol Van Loo is de briefschrijver van dienst. Bilén en De Ridder tekenen de brief nillens willens en trekken vervolgens met een kleine delegatie per vigilante naar het stadhuis. Daar aangekomen vragen ze een onderhoud met de burgemeester, die dit -ook na aandringen van Bilén- weigert. Een op het eerste gezicht onschuldige handdruk tussen schepén Gustave Callier en Bilén op het bordes van het stadhuis wordt door de samengetroepde arbeiders als verraad

⁶⁹ SAG – K, 240: PV uitslagen verkiezing (20-11-1860).

⁷⁰ H. Gaus, *Pers, kerk en geschreven fictie: groeiproblemen en conflicten in een democratiseringsproces* (Gent 1836-1860). Brugge, 1975, p. 118.

⁷¹ Een vriend, p. 39.

geïnterpreteerd.⁷² Niet enkel verliezen de voorzitters de controle, pogingen om de situatie te ontmijsen keren zich tegen hen en het is de facto het failliet van het corporatistische consensusmodel dat Bilén en De Ridder voorstonden.

Ondertussen had Pol Van Loo zich met een scherp artikel in *Het Werkverbond* in de voet geschoten. Verscholen tussen de lokale berichtgeving was een kort artikel verschenen over gesjoemel bij de toewijzing van staanplaatsen tijdens de jaarlijkse kermis.⁷³ Van Loo woonde destijds boven het café Au comte de Flandre op het Sint-Pietersplein, de plek waar jaarlijks (nog steeds) de Halfvastenfoor plaats heeft. Als onderzoeksjournalist avant-la-lettre had Van Loo de feiten uit eerste hand vernomen en “door medelijden bewogen en het ongelijk niet kunnende verkroppen” een vlammend artikel geschreven waarin hij de corruptie aan de kaak stelde.⁷⁴ De stadsbedienden Duermael en de Magloire de Broëta, respectievelijk toezichter op de stadswerken en diensthoofd financiën, richtten zich tot de procureur omdat ze zich aangevallen voelden, hoewel in het artikel geen namen werden genoemd.⁷⁵ Bij zijn verhoor nam uitgever Bogaert meteen de verantwoordelijkheid voor het artikel, zonder evenwel de auteur van het stuk te noemen. Van het justitiepaleis trok hij meteen naar de herberg van Bilén. Toen de voorzitter van de spinners vernam wat er aan de hand was, zei hij: “gy weet van niets van dit artikel maer ik weet het al hoe het gegaen is”. Bij een volgend verhoor werd duidelijk dat Pol Van Loo de auteur van het gewraakte artikel was. De gerechtelijke actie kwam overigens niet uit de lucht vallen. In de editie waar de beschuldiging over de barakkenmannen te lezen was, klonk het al dreigend voorspellend: “Wy krygen in de Drukery van ’t Werkverbond, wat veel bezoeken van politie beambten, die dan het eene, dan het ander willen weten. In het vervolg zullen wy aen niets meer beantwoorden. De Drukpers is vry en als wy zondigen tegen het Strafwetboek, men zal ons wel weten te vinden.”

⁷² Voor een gedetailleerd verslag van de gebeurtenis, zie: G. Deneckere, Sire, het volk mort, pp. 181-189.

⁷³ *Het Werkverbond*, 17-2-1861.

⁷⁴ Een vriend, p. 39-40.

⁷⁵ De ambtenaren vroegen aan de procureur om een gerechtelijk onderzoek te openen tegen de uitgevers F. Bogaert (*Het Werkverbond*) en François Lafontaine (*Beurzencourant*). Al snel bleek dat de *Beurzencourant* het bericht uit *Het Werkverbond* enkel had overgenomen, ‘onder alle voorbehoud der verantwoordelijkheid’, en dat de krant dus met de grond van de zaak niks te maken had.

Francies Bilen (1819-1881), voorzitter Noodlijdende Broeders

Het proces ging van start op 17 juni 1861.⁷⁶ Van Loo werd vervolgd omdat hij de stadsbedienden feiten ten laste had gelegd die deze laatsten -indien ze de waarheid waren- zouden blootstellen aan strafrechterlijke vervolging. Omdat het om een persmisdrijf gaat, komt het proces voor het Hof van Assisen van Oost-Vlaanderen. Op de eerste procesdag werd de jury samengesteld. Van Loo werd verdedigd door Karel Van Acker (1830-1912), die hij al kende toen Van Acker als student het Vlaemsch Gezelschap vervoegde. Ook in processen tegen stakende leden van de wevers- en spinnersvakbond was de jonge advocaat opgetreden, wellicht op vraag van Van Loo, en enkele maanden eerder was hij nog bemiddelaar tussen Parmentier-Van Hoegaerden en de stakende wevers. Van Acker wraakte vijf juryleden, twee van hen waren textielabrikanten die Van Loo wellicht niet bepaald gunstig gezind zouden zijn. De uiteindelijke jury bestond voor het merendeel uit handelaars en renteniers, onder hen ook de bekende bloemist François Spae. Op de eerste procesdag waren verder de eisers aan het woord. Zij vroegen de veroordeling van Van Loo, een schadevergoeding van 5000 frank (die ze aan liefdadigheid zouden schenken) en de opname van het vonnis in twee dagbladen naar keuze. Vooral de eigenlijke debatten van start gingen, boog de rechter zich over het verzoek van Van Loo om getuigen op te roepen die zouden bevestigen dat hij te goeder trouw

⁷⁶ Tenzij anders vermeld steunen we op het uitgebreide assisendossier: Rijksarchief Beveren-Waas, Hof van Assisen Oost-Vlaanderen, 5793.

had gehandeld. Naast de ‘foorien’ Louis Samyn (met wie het allemaal begonnen was) stond ook Francies Bilen op dit lijstje. In een tussenarrest wees de rechter het verzoek af, omdat het naast de kwestie was. Enkel als het er om ging een authentiek bewijs te leveren over de waarheid van het artikel in kwestie konden getuigen worden opgeroepen. Een verontwaardigde Van Loo stapte op: “(...) Men zocht hem overal, maar nergens was hij te zien. Hij was gaan wandelen en bleef weg.”⁷⁷ De volgende dag werd het proces -in aanwezigheid van de beklagde- verdergezet. Het klassieke moraliteitsonderzoek ontbreekt in het procesdossier, volgens *Een vriend der waarheid* zou de openbare aanklager Van Loo een “eerlooze schrijver” genoemd hebben die “deftige personen” aanviel en eiste hij daarom een strenge straf.⁷⁸ De ondervraging van Van Loo was summier: hij bleef bij de verklaringen die hij had afgelegd bij de onderzoeksrechter. De corruptie waarover hij schreef dateerde van een paar jaar eerder, toen hij uit eerste hand vernam dat de exploitant van een kraam met beignets en “gefruitte patatten” steekpenningen had gegeven aan een lagere ambtenaar. In ruil zou de foorkramer tijdens de kermis een goede plaats gekregen hebben. Volgens Van Loo was deze vorm van corruptie wijdverspreid onder de lagere ambtenaren, die zich onder meer op champagne lieten trakteren, en dit alles in het getouwtrek om een lucratieve plaats op het Sint-Pietersplein. Na het horen van de getuigen van de burgerlijke partij trok de jury zich terug. Van Loo werd op formele gronden veroordeeld. De vraag ten gronde, of er sprake was geweest van corruptie, kwam eigenlijk niet aan bod. Op 22 juni werd Van Loo opgesloten in de Gentse gevangenis. Nog dezelfde dag vroeg hij de raadkamer hem voorlopig vrij te laten, aangezien hij in cassatie ging tegen het vonnis. Onmiddellijk na zijn vrijlating schreef hij twee artikels in *Het Werkverbond*, waarin hij zijn woede koelde. Het feit dat het Hof beslist had om noch zijn getuigen te horen, noch een schriftelijke getuigenis in overweging te nemen, zat hem hoog. Ook de aanwezigheid van burgemeester Charles de Kerchove in de zittingszaal stoorde hem mateloos. “Ga voort! Gy zyt de fakkeldragers der negentiende eeuw! Weldra zult gy de maet aangeven van de beschaving!”, klinkt het sarcastisch.⁷⁹ De veroordeling was niet het einde van de ellende voor Van Loo. Kort nadien viel hij in onenigheid met zijn uitgever, en begin augustus gaf Van Loo zijn ontslag bij *Het Werkverbond*. Het is tekenend dat zijn ontslagbrief eerst in de *Beurzencourant* verscheen: “Mynheer de opsteller, De beginselen: “Waerheid en Onafhankelykheid”, welke wy in het verdedigen der werkende standen hebben vooruitgezet, getrouw willende blyven,

⁷⁷ Een vriend, p. 43.

⁷⁸ Een vriend, pp. 43-44.

⁷⁹ *Het Werkverbond*, 30 juni 1861.

staken wy, van heden af, alle werking aen het Werkverbond, 't zy regtstreeks of zydelings.” Strijdvaardig als hij was voegde er nog aan toe dat hij een nieuw blad, de *Werkmans-Stem*, zou laten verschijnen.⁸⁰ *Het Werkverbond* zelf bleef erbij dat het Van Loo zélf ontslagen had en wreef hem zijn “hevige drift en scherpe woordenstryden” aan en een “stelselmatige tegenkating en bestryding van personen, om reden hunner politieke kleuren”. Het blad wilde zich neutraal opstellen: “Wy zien (...) geene de minste noodzakelykheid om van *Het Werkverbond* een eenzydig, scherp afgeteekend politiek weekblad te maken.”⁸¹ Op 9 augustus bracht Van Loo inderdaad een *Bulletijn der werkmansstem* uit naar aanleiding van de veroordelingen in de zaak van de ‘Slag bij de Grasfabriek’. In het *Bulletijn* plaatst Van Loo zich op de lijn van Bilen en De Ridder, en veroordeelt het geweld ondubbelzinnig. “(...) er is voor de werklieden eene vruchtbare les in te nemen voor de toekomst; deze: dat het geweld in zulke omstandigheden nooit iets anders als de verarming heeft te weeg gebracht”. In zijn betoog spaart Van Loo -die aan stoutmoedigheid niet heeft ingeboet na zijn veroordeling- de gevestigde machten niet. Burgemeester de Kerchove moet het alweer ontgelden, maar ook de pers en de politie waren volgens Van Loo laks geweest. Met een verwoede poging probeert hij de arbeiders op een lijn te krijgen, en slaat daarbij een paternalistische toon aan: “U onthouden, van alle betoelingen die het geweld voor gevolg kunnen hebben, geene volksvergadering op openbare plaatsen alwaar de dronkenschap tot erge feiten kunne aanleiding geven, geen gehoor geven aan de aanhitsingen, aan oorblazerijen, die de tweedracht kunnen teweeg brengen, maar de vriendschap versterken, de afgevallenen tot hunne broederplichten terug roepen en de maatschappijen eene nieuwe kracht geven (...).”⁸²

Op 12 augustus zag Van Loo zijn veroordeling bevestigd door het Hof van Cassatie. Naast een schadevergoeding van 150 frank (bij niet-betaling drie maanden gevangenisstraf) draaide hij op voor de kosten van het geding en de publicatie van het vonnis in twee Gentse dagbladen. Van de *Werkmansstem* kwam niks meer in huis. *Het Werkverbond* zong het zonder haar bezieler nog even uit, maar verscheen voor het laatst in april 1862. Zo was 1861 niet enkel voor Van Loo, maar bij uitbreiding voor de Gentse arbeidersbeweging een annus horribilis: de ‘Slag bij de Grasfabriek’ dreef een wig tussen de behoedzame leiding en de achterban wiens verwachtingen ze niet konden inlossen, een klap die de spinnersvereniging niet meer te boven kwam. Daarbovenop kwam een diepe economische crisis nu de in-

⁸⁰ *Het Werkverbond*, 4 augustus 1861; E. Voordeckers, Bijdrage, p. 365; L. Wils, ‘Het oudste Gentse arbeiders-weekblad, *Het Werkverbond* 1860-1862’, Gids op Maatschappelijk Gebied, 1960, pp. 784-785.

⁸¹ ‘Aen onze lezers’, *Het Werkverbond*, 4-8-1861, pp. 1-2.

⁸² Het pamflet is opgenomen in *Een vriend der waarheid*, p. 63.

voer van katoen uit de Verenigde Staten wegviel door de burgeroorlog die daar woedde.

8. Op de vlucht

“Van Loo was geenszins voornemens zijn gevang uit te doen; zijne straf scheen hem onrechtvaardig toe”, schrijft *Een vriend der waarheid*. Hij weigerde ook de boete te betalen, en begin 1862 liep er tegen hem een opsporingsbevel. Tijdens een meeting in de Parnassusberg in de Oude Houtlei stonden *gendarmen* in burger op de uitkijk voor Van Loo, maar de vogel was al gaan vliegen. Kameraden van Van Loo overhaalden hem om te vluchten en troffen voorbereidingen voor een vertrek. Nog dezelfde avond nam Van Loo samen met enkele vrienden de benen naar Frankrijk.⁸³ Hij kwam terecht in Rouen, waar hij in de herfst van 1862 in de arbeiderswijk Saint-Sever woonde.⁸⁴ In de Normandische stad vond de vroegere klerk van een spinnerij een tijdelijk baantje in een textielfabriek, zo schrijft hij begin 1863 in een brief aan zijn advocaat en oude vriend Karel Van Acker.⁸⁵

“Ik heb eene quinzaine [twee weken] in het werk geweest als meesterknecht in de plaats van een zieke vader van familie: vrouw en zes kinderen allen zonder een slag werk. Ik dacht dat de nyveraar den armen sukkel zyne salaris zou betaald hebben, maar ik bedrog my, hy gaf my voluit de daghuur die my toekwaam 6 franken daags en toen ik in het huis van den zieke kwam vernam ik dat hy geen duit ontvangen had. Wat kon ik anders doen ik gaf den man de quinzaine, welke hy niet uit eer eergierigheid weigerde, en op myn aandringen stond hy toe de som te delen. Wy namen elk 36 francs.

Myn hart was vol; ik gevoelde dat die goed en eerlijke werklieden in de pyn waren. Toen ik de maandag terug in het werkhuis treede vroeg de meester my of ik wilde blyven in de plaats van Houssay, naam van den zieken – ik weigerde en thans is de bedrukte hart en in zyne plaats terug gekeerd. Is het weinig slim, ’t kan zijn maar ik gevoel dat ik wel heb gedaan.”⁸⁶

⁸³ Een vriend der waarheid, pp. 67-68.

⁸⁴ Hij woonde er minstens vanaf oktober 1862 (op basis van vermelding in brief aan K. Van Acker).

⁸⁵ De brief maakt deel uit van de correspondentie van F.A. Snellaert en wordt bewaard in de Gentse universiteitsbibliotheek. In de brief van januari 1863 verwijst Van Loo naar een theatertekst die hij schreef. Het is mogelijk dat Van Acker die tekst aan Snellaert voorlegde en de brief zo in diens correspondentie terecht kwam.

⁸⁶ Universiteitsbibliotheek Gent, Vliegende Bladen: Brief P. Van Loo aan K. Van Acker, 7-1-1863.

Nadat hij de situatie in Frankrijk en België vergeleken heeft (“Men moet het in weerwil onzen Vlaamschen volk bekennen, dat het fransch gouvernement op de hoogte van den toestand is”) is Van Loo ongemeen hard voor koning Leopold. “Wy hebben hem verrykt, zyne zonen geplaats en berent, zyne dochter begiftigd en kan men in de dertigjarige regering van dien vremdeling een enkel feit aanstippen, welke van eenige gevoelens voor den lydende en vromen werker pleit. Luilooers die België mest en vet door den impost [belasting] op de arme arbeiders.” De koningsgezindheid uit de tijd van het Vlaemsch Gezelschap en *De Draek* lijkt ver weg. Was hij geëvolueerd in zijn denken? Of had hij zich aangepast aan zijn nieuwe, republikeinse, thuisland en was zijn oordeel vertroebeld door de eenzaamheid van de ballingschap? Feit is dat de ballingschap hem zwaar viel. Weg is de grappenmaker van weleer. Een eenzame Van Loo snakt zichtbaar naar contact met zijn Gentse vriendenkring en vraagt Van Acker expliciet om hem het adres van zijn oude vriend Bilen te willen bezorgen, die vaak verhuisde. Van Loo zwelgt in zelfmedelijden. “Dat gy my vergete, hylaas! Hoe smartvol dit voor myn hart ook weze, ik zal het lyden”, klinkt het bitter.

In Frankrijk keerde Van Loo terug naar zijn oude liefde, het toneel, en hij schreef er -in het Frans- een nieuw theaterstuk. In tegenstelling tot zijn vroegere komische teksten, ging het nu -wellicht niet toevallig, gezien de omstandigheden- over een drama. Van Loo had contact met een Franse journalist die het zou nalezen, maar ook Van Acker werd ingeschakeld als proeflezer. Ongeduldig over het feit dat hij het manuscript nog niet had teruggekregen, maar blijkbaar ook onzeker, dringt hij bij zijn vriend aan op een antwoord: “Indien dit stuk niet moet vertoont worden, laat het my ten minsten weten. Ik geloof zelfs, dat ik het niet meer zou begeren dat het gespeeld worde. Na al, er zyn nog groote veranderingen aan toetebrenge en God zal gedoogen dat ik nog eenige jaren leef, om er later aan te denken.”

9. Einde in mineur

Die tijd was Van Loo niet gegund, en wat er van het drama is geworden weten we niet. In juni 1866⁸⁷ bereikt het nieuws van het overlijden van Van Loo zijn geboortestad. Zijn vrienden zorgen op 9 juli voor een herdenkingsdienst in de Sint-Ja-

⁸⁷ Er is heel wat verwarring over zijn sterfdatum. In enkele werken wordt een overlijdensdatum (13-8-1885) vermeld, maar op die dag overleed Romain Van Loo (°Gent, 1854) beheerder van het Brusselse *Maison du Peuple*: L. Bertrand, *Histoire de la coopération*. Bruxelles, 1903, pp. 326-327; D.E. Devreese, *Militanten*, p. 32; G. Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen: le 'monde socialiste gantois'* en de Gentse socialisten vóór de Eerste Wereldoorlog. Gent (onuitgegeven doctoraatsverhandeling), V, p. 235.

cobskerk. Het bidprentje dat bij die gelegenheid werd gedrukt is larmoyant van toon en draagt de signatuur van eerdere toespraken van Bilen.

“Onze Paul Van Loo is over eenige weken op vreemden grond, eenigzins in ballingschap, overleden. Geene vrienden hand heeft de zijne bij het smartvolle afscheidsuur gedrukt: geene vriendenspraak hem een eeuwig vaarwel mogen toefluisteren... Zoo eindigen zij, die zich onze volkszaak wijden: het leven vergald; eenzaam en verlaten bij het stervensuur; soms ook na de dood vergeten, zelfs door degenen, voor wier welzijn zij hun eigen welzijn, hunne krachten, ja hun leven prijs gaven...”⁸⁸

De elogie omschrijft Van Loo als een Gentenaar die “grootte diensten aan onze werklieden en de vlaamsche volkszaak bewezen (heeft)” en als een “met christenen zin begaafde, zoo krachtdadige, rechtzinnige, verkleefde vlamming en volksvriend.”⁸⁹ Ook in de Vlaamse beweging werd het overlijden van Van Loo betreurd. *De Eendragt* noemt Pol Van Loo een moedig verdediger van de Vlaamse zaak “en vooral werkmansvriend”.⁹⁰ Vijf jaar later was men hem nog niet vergeten. Op een meeting van metaalbewerkers kwam de vlucht van Van Loo nog eens ter sprake. In 1861 had de metaalbewerkersbond een belangrijke rol gespeeld in *Het Werkverbond*, maar in 1871 was er van een vereniging al geen sprake meer. Volgens de Gentse politie was dat een rechtstreeks gevolg van de verdwijning van Van Loo: “Les ouvriers fondeurs en fer et ajusteurs se sont retirés en masse de cette société dangereuse, depuis la fuite du fameux Van Loo, auquel ils avaient procuré une presse.”⁹¹

10. Analyse

Dat we ons een vrij goed beeld van leven en werk van Pol Van Loo (1813-1866) kunnen vormen is wellicht te danken aan het feit dat hij in verschillende milieus actief was, en daar ook sporen naliet. Hij was geëngageerd in de culturele en politieke Vlaamse beweging van de jaren 1840 en 1850 en in de arbeidersbeweging tijdens de jaren 1857-1861, al vallen deze engagementen niet strikt af te bakenen en overlappen ze enigszins. Bovendien is er zijn journalistiek werk (*De Draek*, 1848 en *Het Werkverbond*, 1860-1861) en enkele brochures die bewaard bleven. Ook toneel, en dan vooral het lichtere genre, loopt als een rode draad door zijn biografie. We kunnen er

⁸⁸ Bidprentje Paul Van Loo, 1866.

⁸⁹ Ibidem.

⁹⁰ *De Eendragt*, 8 juli 1866, p. 4.

⁹¹ SAG, R-648: Commissaris Lanckman aan Hoofdcommissaris, 23 maart 1871.

van uitgaan dat Van Loo een vlotte spreker was, die er niet voor terugdeinsde om in het openbaar het woord te nemen. Van de bühne in de schouwburg is het maar een kleine stap naar het spreekgestoelte tijdens de protectionistische meeting van 1857. Dat hij daar het woord nam, was ongetwijfeld op vraag van de patroons. Hij werkte toen al een aantal jaar als klerk in een fabriek, en moet hun vertrouwen genoten hebben. Het latere verhaal dat de speech van Van Loo de kiem was van de arbeidersbeweging valt niet te achterhalen en is wellicht niet meer dan een mooi verhaal dat in de verf zet dat de Gentse arbeidersbeweging zich autonoom ging organiseren en de tijd dat de arbeiders zich voor de kar van de fabrikanten lieten spannen voorbij was. Het motief van iemand die aan de kant van de patroons stond en zich tegen de fabrieksbazen keert, beklemtoont in de optiek van Ansele impliciet de rechtvaardigheid van de arbeiderszaak. De 36-jarige flamboyante spinner Francies Bilén werd dan wel de stichtende voorzitter van de spinnersvereniging, achter de schermen waren zowel Van Loo als de jonge geneeskundestudent Emiel Moyson (19 jaar) en filosofiestudent Adophe Dufranne (24) actief betrokken bij de oprichting van de vereniging. Volgens Jacobus, de toen 14-jarige zoon van Bilén, had het drietal een beroep gedaan op zijn vader omdat die “ongeleerd, aan geene moeilijkheden was blootgesteld.”⁹² Dit betekent niet dat de arbeiders de handpop waren van dit trio intellectuelen, het toont veeleer dat het debat over de autonomie van de arbeidersbeweging in deze beginfase meer geschakeerd is dan het op het eerste gezicht lijkt.

De op het eerste gezicht verbazende ‘overstap’ van Van Loo, is slechts een etappe in een evolutie die reeds tien jaar eerder was ingezet. Al in de tijd van *De Draek* hield de proletarisering van de fabrieksarbeiders hem bezig. Zijn werk op het bureel van de spinnerij Hooreman-Cambier moet Van Loo heel wat achtergrondkennis hebben opgeleverd over de bedrijfsvoering, maar ook over de karige verloning van de arbeiders die bovendien in de buurt waar hij zelf ook woonde, samenhokten in omstandigheden die enkel als verpauperd omschreven kunnen worden. Dat hij in de jaren nadien vooral opduikt aan de zijde van de spinners en hun voorzitter Bilén is niet toevallig, gezien zijn achtergrond in een spinnerij. Van Loo betaalde, net zoals veel militanten van het eerste uur, een prijs voor zijn engagement. Bij zijn dood klonk het, wellicht niet onterecht, dat hij zijn mooie carrière opgeofferd had.

Jan Dhondt, de peetvader van de professionele historiografie van de arbeidersbeweging, gaf een halve eeuw geleden al aan dat men de geschiedenis van de arbeidersbeweging nooit echt zou kennen ‘tant qu’on ne partira pas de l’étude du militant, individu concret mais constituant un type sociologique.’⁹³ Wanneer we het begrip

⁹² Amsab Gent, Archiefonds Avanti, nr. 22: Interview Oscar Roelandts met Jacobus Bilén, 27 februari 1914.

⁹³ J. Dhondt, ‘Un militant gantois’, pp. 345-346.

militant in brede zin interpreteren en focussen op de rol van intermediairen (in sociologische zin: niet-arbeiders die militeren in de arbeidersbeweging) dan zien we dat bij arbeidersprotesten er wel vaker een beroep werd gedaan op woordvoerders, vaak charismatische figuren zoals Constant 'Pruuke' Dossche. Voor Pol Van Loo was het vanzelfsprekend dat het initiatief bij de arbeiders zelf diende te liggen: "Wij zyn van gedachte dat in weerwil van alle mannen van scientie, in weerwil van alle theorieën en veronderstellingen, niemand in staet is van de werkende klas te redden als de werker zelve."⁹⁴ Zijn afkeer van de 'mannen van scientie', of de 'zogenaamde volksvrienden' zoals hij ze elders noemt, spreidt een grote scepsis tentoon voor intellectuelen die flirtten met de arbeidersbeweging in de hoop de massa voor hun kar te kunnen spannen.

Van Loo was geboren in een middenstandsmilieu van visverkopers en beenhouwers, in een familie die eeuwenlang deze beroepen had gemonopoliseerd via de strak geregisseerde wereld van ambachten en gilden. Toen Van Loo opgroeide in de jaren 1810 en 1820 waren de ambachten formeel al meer dan een decennium afgeschaft, maar de corporatieve geest leefde verder in maatschappijen van onderlinge bijstand en andere beroepsorganisaties. De arbeidersbeweging kopieert in 1857 een aantal van die usances, die meer zijn dan louter symbolisch. In tegenstelling tot Guy Vanschoenbeek die vaststelde dat "de oude ambachtelijke gebruiken nog niet geheel dood waren" ben ik van oordeel dat de Gentse arbeidersbeweging tijdens de periode 1857-1862 in de eerste plaats een proces van socialisatie doormaakte, waarbij zowel ambachtelijke rituelen als burgerlijke verenigingscultuur instrumenteel bleken. De vaandels die de spinners en wevers lieten maken zijn, zoals Gita Deneckere opmerkte, uitingen van beroepstrots.⁹⁵ "Wevers en spinners waren de parias der werkslaven, de ambachtsman zag met vernedering op de fabriekswerkers neer", herinnert Verbauwen zich.⁹⁶ We moeten deze manifestaties lezen tegen de achtergrond van door de mechanisering geproletariseerde beroepsgroepen die zich in de publieke ruimte wilden rehabiliteren. Met succes, een optocht voor Bilen wordt ook door ambachtslieden bijgewoond die, volgens De Witte, verbroederen met de fabrieksarbeiders.⁹⁷ De Broederlijke wevers hielden ook 'weversmestdag' in ere en trokken -net zoals de gilden- op de naamdag van hun patroonheilige in processie naar de Sint-Annakerk.⁹⁸ Wanneer de spinners in 1858 een nieuw reglement opstellen, laat de invloed van Pol Van Loo zich gelden. Hij vraagt Edmond Petyt, een

⁹⁴ P. Van Loo, *De wet*, p. 7.

⁹⁵ G. Deneckere, *Sire het volk mort*, p. 174.

⁹⁶ P. Verbauwen, *Schetsen uit mijn leven*, p. 60.

⁹⁷ P. De Witte, *Alles is omgekeerd*, pp. 51-52.

⁹⁸ P. Verbauwen, *Schetsen uit mijn leven*, pp. 39-40.

kennis van bij het Vlaemsch Gezelschap, een gekalligrafeerd exemplaar vervaardigen. Ook de portretten die de wevers en spinners voor Jan De Ridder en Francies Bilen lieten maken kopiëren de iconografie van het burgerlijke verenigingsleven.⁹⁹ Zelf besteden ze in *Een vriend der waarheid* heel wat aandacht aan het beschrijven van deze gebruiken omdat het hun ego streelde, maar deze uiterlijke manifestaties zijn meer dan decorum. Eigentijdse bronnen hebben het niet toevallig over de ‘sosseiteiten’ van wevers en spinners,¹⁰⁰ sociabiliteit, naar burgerlijk model, was een leitmotief.

Bidprentje Pol Van Loo (collectie auteur)

Dat na het overlijden van Pol Van Loo een herdenkingsdienst in de kerk werd georganiseerd, is geen toeval. Zowel uit zijn journalistiek werk als uit zijn per-

⁹⁹ Zie: B. De Mulder, 'Een schat op zolder: het portret van Jan De Ridder (1822-1890)', Brood en Rozen (13/2), pp. 54-63.

¹⁰⁰ Zie bijvoorbeeld: P. De Witte, Alles is omgekeerd, p. 43.

soonlijke correspondentie blijkt dat hij gelovig was, maar tegelijkertijd toonde hij zich erg kritisch voor de politieke rol die de Kerk speelde. Het belijden van het katholicisme door Van Loo toont bovendien dat de Gentse arbeidersbeweging van de jaren 1850 en 1860 meer confessioneel was dan de veelal socialistische historiografie later wilde geloven. Ook Vanschoenbeek miskent dit religieuze element wanneer hij beweert dat de vroege arbeidersbeweging zich “in het antiklerikale kamp” bevond.¹⁰¹ Bart De Wilde heeft geprobeerd de discussie over het religieuze karakter te beslechten door de vroege arbeidersbeweging “enkel in vorm” als confessioneel te beschouwen.¹⁰² De memoires van Paul Verbauwen en Pol De Witte, opgegroeid in katholieke gezinnen en beide vrijzinnig geworden militanten, getuigen van het belang dat in de jaren 1840 en 1850 aan religieuze gebruiken werd gehecht. Verbauwen schrijft ronduit dat de Gentse arbeiders “zeer behoudsgezind” waren, “als gevolg van hunne gehechtheid aan den katholieken godsdienst.”¹⁰³ De begrafenis van een lid was een belangrijk ritueel voor de wevers en spinners. De maatschappij zorgde voor een lijkwade en voorbeelden van lijkredes door bestuursleden zijn doordeesemd van religieuze beeldspraak.¹⁰⁴ Ook in de toespraken van Bilén, om die reden vergeleken met een oudtestamentische profet, wemelt het van religieuze referenties, zoals “Komt! Vrienden helpt uwe Medebroeder, dan helpt u God!”¹⁰⁵

De uiterlijke kenmerken van ambachtelijke en burgerlijke verenigingscultuur of religieuze rituelen zijn niet de enige signalen van gezagsgetrouwheid. Pol Van Loo was, net als Bilén overigens, lid van de Gentse burgerwacht: Bilén was een tamboer, Van Loo sergeant-majoor. De “behoudsgezindheid”¹⁰⁶ of “ordebewarende versterking”¹⁰⁷ van de spinners- en weversvakbond zoals die door historici is geïnterpreteerd, was dan ook geen randverschijnsel, maar een cruciaal onderdeel van de habitus van de vroege Gentse arbeidersbeweging. Het doel van de beide maatschappijen “was het werk en den werkman te verheerlijken, hem zijne hoedanigheid te leeren kennen van mensch, bijgevolg hem te verzedelijken en gevoelig te maken aan den eerbied voor eigendom en familie.”¹⁰⁸ Deze niet enkel legalistische, maar ronduit paternalistische optiek was niet enkel vervat in de reglementen van wevers en spin-

¹⁰¹ G. Vanschoenbeek, *Novecento*, p.12.

¹⁰² B. De Wilde, *Witte boorden, blauwe kielen: patronen en arbeiders in de Belgische textielnijverheid in de 19e en 20e eeuw*. Gent, 1997, 207.

¹⁰³ P. Verbauwen, *Schetsen uit mijn leven*, pp. 39-40

¹⁰⁴ G. Regniers, *Wat willen zy, die dappere soldaten van 't werk?*, pp. 248-250.

¹⁰⁵ S.H. Scholl, *Bijdragen tot de geschiedenis der Gentse arbeidersbeweging*, Deel I 1815-1875. Gent, 1957, p. 136. Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen: 'Jonge lieden', 5-7-1860.

¹⁰⁶ G. Vanschoenbeek, *Novecento*, p. 12.

¹⁰⁷ G. Deneckere, *Sire, het volk mort*, p. 181.

¹⁰⁸ *Een vriend der waarheid*, pp. 10-11.

ners, maar keert steeds terug in het discours van Bilen: “(...) bedenken wy wel Broeders, dat wy ons uit geen ander oogpunt verenigd hebben, als om met onze meesters het eens te blyven, ten einde die nyverheid die ons brood is, gelyk alle nyverheden, aen de voortgang en den bloei te kunnen zien deel nemen (...)” of “Wy zyn verpligt (...) onze bazen te gehoorzamen, het werk te doen lyk het zyn moet, en meesterknechten en heeren te eerbiedigen, dat zyn onze pligten als treffelyke werklieden!”.¹⁰⁹ Dit neemt overigens niet weg dat men de confrontatie aanging, betere lonen eiste en desnoods ging staken, maar men waakte erover om binnen het wettelijke kader te blijven. Op dat vlak liet de invloed van Dufranne zich gelden.¹¹⁰ Het nieuwe vaandel dat de spinners in 1858 in een optocht door de stad droegen ‘God en de Wet beschermen het werk’, vat de geest waarin Bilen en de zijnen opereerden goed samen. Hij had dit motto naar eigen zeggen gekozen “om te beduiden dat de spinners geen muiters noch opstandelingen waren, waarvoor men hen wilde doen doorgaan, en om aldus de overheid gunstig te stemmen.”¹¹¹

Die relaties met de overheid waren inderdaad verrassend goed. Zowel Bilen als De Ridder werpen zich op als onderhandelaars voor wie het belangrijk is om op goede voet te staan met de burgemeester of de politiecommissaris. Wanneer in 1857 een reeks stakers gearresteerd wordt krijgen zij bijstand van een batterij advocaten. Julius Vuylsteke of Emile Delecourt behoorden tot de vriendenkring van Emile Moyson, Pol Van Loo kende advocaten zoals Karel Van Acker en de latere katholieke volksvertegenwoordiger Pieter De Baets uit de vergaderingen van het Willemsfonds en het Vlaemsch Gezelschap. Van Acker was tot de jaren 1870 de ‘huisadvocaat’ van de Gentse arbeidersbeweging, maar zijn rol strekte zich uit tot buiten de rechtbank. Zo bemiddelde hij ook tijdens de staking in de Gasfabriek van 1861. De vroeg gestorven Adolphe Dufranne tenslotte droomde ervan om de advocaat van de spinners te worden.¹¹² Het lijkt erop dat een aantal van de intermediaire figuren sociaal kapitaal binnenbrachten in de arbeidersbeweging, in de vorm van hun adressenboekje. Van Loo zette ook zijn cultureel kapitaal in en werd niet toevallig de penningmeester van de spinners, een taak die hij ook in het Vlaemsch Gezelschap op zich had genomen. Bilen kokketeerde met “hooggeplaatste figuren” die hem beschermden, maar uiteindelijk zouden zijn goede relaties met de overheid hem net na de Slag aan de Gasfabriek discrediteren bij de achterban. Van Loo anderzijds lijkt geslachttofferd te zijn omdat hij de lokale overheid had geschof-

¹⁰⁹ Universiteitsbibliotheek Gent: Fonds Vliegende Bladen: ‘Jonge lieden’ (5-7-1860) en ‘Medebroeders’ (s.d.).

¹¹⁰ Bij de begrafenis van Dufranne liet Bilen optekenen (zijn woorden werden in het Frans vertaald): “Je rappelle surtout le noble usage qu’Adolphe faisait de son instruction, en enseignant aux travailleurs les voies de la légalité.” A. Dufranne, *Le libre examen et le dogme catholique*. Brussel, 1859, p. 9.

¹¹¹ P. De Witte, *Alles is omgekeerd*, p. 51.

¹¹² A. Dufranne, *Le libre examen*, p. V.

feerd. Werd zijn beschuldiging van de ambtenaren nog met de mantel der liefde toegedekt, met zijn scherpe commentaar op burgemeester De Kerchove maakte hij zich onmogelijk bij *Het Werkverbond*.

De links tussen de Vlaamse beweging en de jonge arbeidersbeweging zijn eerder al vrij uitvoerig behandeld. Vooral de rol van Emiel Moyson werd daarbij belicht.¹¹³ Ook Van Loos flamingantisme is om meer dan één reden een bindmiddel. Hij had in 1857 minstens vijftien jaar ervaring in de Gentse culturele wereld: als lid van de rederijderskamer De Fonteine en bij onder meer Het Vlaemsch Gezelschap en het Willemsfonds had hij ervaring opgedaan als bestuurslid. Het leidt geen twijfel dat hij de emancipatie van het Nederlands mee onderschreef en probeerde te bewerkstellingen binnen het kader van de door hem zo gekoesterde grondwet. De emancipatoire kracht van opleiding en geletterdheid werden door de vroege arbeidersbeweging onderkend, in die mate dat het Leesgezelschap van de Broederlijke Wevers door Bilen en De Ridder werd aangehaald toen ze zich bij de procureur distantieerden van het geweld aan de Grasfabriek. Dat Leesgezelschap was gemodelleerd naar het Van Crombrugge's Genootschap waar Emile Moyson de beschermheer van was.¹¹⁴ Net zoals de dichter en liedjesschrijver Moyson was Van Loo een liefhebber van het woord. De kolder die hij voor het toneel schreef ligt in het verlengde van zijn persoonlijkheid. Volgens tijdgenoten was Van Loo een onverbetelijke grappenmaker. Een dergelijke grap die hij samen met Emiel Moyson bedacht is de 'verhanging van Bilen'. Tijdens een bezoek aan Bilens herberg stelden de grappenmakers voor om diens portret te "verhangen."¹¹⁵ De klucht deed de textielbaronnen iets te snel besluiten dat Bilen een einde had aan zijn leven gemaakt had, een gerucht dat Bilen maar al te graag nog eens vermeldde in een van zijn pamfletten. "Dit woordenspel of kalembroer, zoo zeer geschikt om hunne verukking, hunne blydschap aen te voeren, heeft hun ook, als zy de waerheid zyn te weten gekomen, niet weinig stuiptrekkingen en kramp in den buik veroorzaekt."¹¹⁶ Bracht zijn onstuimig karakter de lachers op zijn hand, af en toe werkte Van Loo zich ook

¹¹³ M. Reynebeau, 'Literatuur pers en politiek, een relatie (Gent 1848-1869).', *Handelingen der maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, 36/1 (1982), p.234 en M. Reynebeau, 'Het Vlaemsch Verbond als politiek experiment.', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 96/3 (1981), pp. 497-498.

¹¹⁴ G. Regniers, 'De bibliotheek van de Gentse wevers. Kroniek van een sociaal-culturele dynamiek.', *Brood en Rozen* 10/1 (2005), pp. 21-24.

¹¹⁵ In 1858 hadden de spinners hun voorzitter bedacht met een portret. Het overhandigen van dit portret ging gepaard met feestelijkheden: zie P. De Witte, *Alles is omgekeerd*, pp. 51-52; G. Deneckere, *Sire het volk mort*, pp. 173-175.

¹¹⁶ *Amsab Gent – Archief Avanti: Volksbulletin* nr. 4; *Idem*, 22: interview met Jacobus Bilen, 27 februari 1914; *SAG –R*, 644, *Volksbulletin* nr. 4 (22 juni 1859); G. Deneckere, *Sire, het volk mort*, pp. 588-589; L. Depaepe, *Geschiedenis van de Gentse arbeidersbeweging (1839-1875)*. Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1965, bijlage II.

flink in de problemen. In 1848 kwam hij nog goed weg met zijn nachtelijk pistool-schot, een beschuldiging aan het adres van enkele stadsambtenaren brak hem in 1861 zuur op. De vermeende corruptie bij de kermis op het Sint-Pietersplein schokte zijn rechtvaardigheidsgevoel, maar als hij de zaak in *Het werkverbond* aankaart loopt hij tegen een celstraf aan. Een koppige Van Loo weigert zijn veroordeling te aanvaarden en zijn straf uit te zitten, en verkiest om te vluchten. Van Loo, die nooit trouwde, eindigde eenzaam en had tijdens zijn zelfgekozen ballingschap de grootste moeite om de eindjes aan elkaar te knopen. Wanneer hij tijdelijk als meestergast aan de slag is in een textiel fabriek deelt hij zijn loon met de zieke arbeider die hij vervangt. Het is een uiting van het rechtvaardigheidsgevoel dat wellicht de motor van zijn engagement was.

Het is wellicht niet toevallig dat *Een vriend der waarheid* Pol Van Loo portretteert als een medestander van het eerste uur van Bilén. Veel meer dan de veel jongere Moyson (°1838) en Dufranne (°1833) waren Van Loo (°1813) en Bilén (°1819) generatiegenoten en vormde de belezene en intellectueel gevormde Van Loo en de ongeletterde, maar schrandere en populaire Bilén gedurende de vijf jaar waarin ze samen optrokken een tandem. Zelf was Van Loo een intermediair in de letterlijke betekenis van het woord. Als ‘stehkwagenproletarier’ of witteboordenproletariër¹¹⁷ stond hij tussen spinners en fabriekseigenaars in, maar ook als militant met een middenstandsachtergrond bevond hij zich halverwege het Gentse establishment en de arbeiders.

¹¹⁷ Zie P. Gay, *De eeuw van Schnitzler. De opkomst van de burgerij in Europa*. Amsterdam, 2002, p. 29.